

Kraljev obrambni okop

Pogovor z Vereno Koršič Zorn o cerkvenih poslikavah Toneta Kralja

Goriška Mohorjeva družba je izdala likovno monografijo, v kateri je Verena Koršič Zorn prikazala cerkvene poslikave slikarja Toneta Kralja na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini.

Tone Kralj je poslikal čez 40 cerkva, kar je v širšem evropskem merilu nekaj posebnega in česar se ne zavedamo dovolj ...

Delo Toneta Kralja je res enkratno. Verjetno po številu poslikanih cerkva tudi v svetovnem merilu nima pravega tekmeca. Če pa pomislimo še na čas in razmere, v katerih je nastajala večina omenjenih del, je ta segment Kraljevega opusa naravnost osupljiv. Tega se premalo zavedamo oziroma smo se začeli prepozno zavedati, saj je marsikatera dragocena poslikava že izgubljena ali hudo poškodovana. Spomeniškovarstvena služba v Sloveniji po drugi svetovni vojni zaradi politične ureditve ni imela prostih rok in cerkve gotovo niso bile na prednostni lestvici restavratskih posegov, zato je skrb za vzdrževanje in ohranjanje slonela le na umetniški dovtetnosti in dobri volji duhovnikov in seveda finančni zmogljivosti posamezne župnije oziroma vernikov in ljudi dobre volje.

Cerkve s Kraljevimi deli na ozemlju, ki je po drugi svetovni vojni dokončno pripadlo Italiji, so bile v nekoliko drugačnem položaju vsaj glede poveljne demokratične politične ureditve. Včasih so bili problemi bolj povezani z narodno pripadnostjo. Kraljeve poslikave zunaj slovenske državne meje so neprecenljiv zaklad za tam živečo slovensko skupnost, saj utelešajo izjemne umetniške dosežke slikarja, ki si je v izredno nenaklonjenih časih raje izbral težjo pot in skušal zapolnjevati vrzel, ki so jo za seboj pustili slovenski krajevni umetniki. Knjiga zato ponuja bralcu bogato slikovno gradivo, da bi se ob njem navdušil in si morda skušal tudi sam ogledati te mojstrovine. Italijanski prevod pa nagovarja tudi sosedo, da spoznajo tega našega velikega umetnika, ki je v italijanskih krogih domala neznan, čeprav je trikrat sodeloval na beneškem bienalu in tudi razstavljal po Italiji.

Tone Kralj je veliko cerkva poslikal na zahodnem slovenskem etničnem ozemlju, ki je bilo pred drugo svetovno vojno pod Italijo. Ko je pričel, na primer s poslikavo cerkve v Volčah, je pri goriškem nadškofu Sedeju naletel na močno nasprotovanje. Zakaj?

V bistvu so skoraj vse Kraljeve cerkvene poslikave na Primorskem, na zahodnem robu slovenske zemlje, ki ga je Italija zasedla po prvi svetovni vojni in ki še danes zbuja skomine pri sosedih. Ta pas od naših Julijskih Alp do naše jadranske obale je Kralj spremenil v obrambni okop, ki se na svoji najbolj zahodni črti, danes zunaj matičnega ozemlja, srečuje z romanskim svetom.

Ko je Kralj poslikal svojo prvo cerkev na Goriškem, je bil res deležen kritik in negodovanja, kar je bilo do neke mere razumljivo, ne pa sprejemljivo. S svojim inovativnim slikarstvom, ki je bilo pravo nasprotje dotedanjemu akademizmu in epigonstvu, je pri nekaterih umetniško manj pripravljenih in dojemljivih krogih zbudil zgražanje in nezaupanje, kar pa ni imelo negativnih posledic za umetnikovo »osvajanje« Primorske. Takratna primorska duhovščina je v Tonetu Kralju takoj zaslutila zaveznika, ki lahko s sliko pove to, kar beseda ni smela več. Tako je Kralj postal zaveznik božje besede in v javnosti nasilno utišane slovenske besede.

V vaši knjigi so zapisani podatki o duhovnikih, ki so Toneta Kralja naprosili, naj poslika cerkve, ki so jih upravljali. Ti duhovniki so takrat odigrali pomembno kulturno in narodno poslanstvo.

O tem bi lahko široko razpravljali. Res sem se v knjigi dotaknila imen duhovnikov, ki so Kralja povabili v svojo župnijo in mu zaupali poslikavo cerkve. Vendar so to le obrobni zapisi ob krajši predstavitvi posamezne cerkvene stavbe. Ta tematika bi lahko zapolnila daljšo razpravo. Duhovniki so bili in so še vedno na obravnavanem ozemlju izredno pomemben steber ne samo v verskem in duhovnem, ampak tudi kulturnem in narodnostnem življenju Slovencev. V obdobju fašistične, predvsem v obmejnih krajih genocidne politike, ki so jo tudi Italijani sami začeli šele zdaj podrobneje odkrivati, so ostali duhovniki zadnja opora in obramba pred raznarodovalnim pritiskom.

Duhovnike, ki so si v tistem času upali poklicati v svojo cerkev Tone Kralja, ki je v svojih poslikavah na različne načine tudi nekoliko iz zivalno odgovarjal na takratno politično situacijo, lahko uvrščamo med neustrašne, drzne in daljnovidne osebnosti. Po drugi strani pa lahko nanje gledamo iz povsem drugega, umetnostnozgodovinskega pogleda. S svojim posluhom za umetniško ustvarjanje, predvsem pa za umetnost Toneta Kralja, ki je v cerkvenem slikarstvu ubral popolnoma novo pot, so prispevali neprecenljiv delež v slovensko umetnostno zakladnico.

Tone Kralj je slikal na različne načine: poslikave na suh omet, na lesenične plošče ... Zakaj? Včasih celo na skrivaj in na hitro ...

Prva cerkev, ki jo je po neizvedenem naročilu za Dobropolje Kralj poslikal, je bila cerkev na Premu. V tistem času je bil umetnik komaj dvajsetleten mladenič. Mogoče se takrat še ni upal spoprijeti s pravo, na sveži omet slikano fresko, ki zahteva veliko izkušenj, priprav in izvajalskega časa. Intenzivno slikarsko delovanje po zasedeni Primorski, ki ga je popolnoma posrkalo vase, pa mu tudi kasneje ni dopuščalo poglobljanja v to zahtevno slikarsko tehniko. Poslikave so nastajale večkrat ob tesno zaprtih vratih, v strahu pred nezaželenimi obiski, v hitrem zamahu. Priprave in čas izved-

včasih zidne poslikave zamenjal s slikami na leseničnih ploščah, mogoče iz praktičnih in tehničnih razlogov. Slikanje visoko pod stropom, na površinah, ki jih ni mogoče premikati, je namreč tudi zahteven fizični izziv.

Katere prizore je najpogostejše slikal?

Izredno pomembna bi bila raziskava o pogostnosti pojavljanja posameznih motivov ali ciklusov predvsem v poslikavah iz obdobja med obema vojnama, saj je bilo Kraljevo slikarstvo v tem času prepojeno z narodnoobrambno mislijo in s po-

Verena Koršič Zorn (Foto: L. Ž.)

slanstvom, ki naj bi kljub brezupnim okoliščinam vlivalo ljudem optimizem za prihodnost. Če se spet omejimo na snov pred drugo svetovno vojno poslikanih cerkva (Sv. Višarje v Kanalski dolini, Katinara na Tržaškem in Pevma na Goriškem) na ozemlju, zajetem v knjigi, nas bo prevzela tematika trpljenja pa tudi spodbudni prizori, ki človeka navdajajo z upanjem in zaupanjem v božjo pomoč in človeško dobroto, kljub valovom gorja, ki jih je takrat povzročala človeška nespamet, omejenost in nadutost. Kralj je želel preseči negativna človekova nagnjenja in izkazovati vero v zma-

cerkve tudi sam znajde v središču dramatičnega dogajanja. Smisel trpljenja, ki mu sledi odrešenje, je učinkovito prikazano tudi v pevmski cerkvi v prizoru mučenja prvih kristjanov. Isto misel lahko zasledimo tudi v višarski cerkvi, kjer je prav posebej poudarjeno tudi dejstvo, da po vojnih grozotah prej ali slej ozeleni oljčna vejica miru.

Močna je tudi njegova duhovna in politična simbolika (fašizem, zatiranje Slovencev v Italiji ipd.).

Tone Kralj je bil močna osebnost z izostrenim občutkom za moralne in etične vrednote. Te odlike se tako silovito pre-

pletajo v njegovih značajskih in poklicnih potezah, da ni mogoče ločiti umetnika od človeka. Kralj je svojolestvicovrednot prav gotovo še popolneje izoblikoval tudi po izkušnjah in spoznanju nesmiselnih grozot prve svetovne vojne, zaradi katerih je tako živo občutil duhovno in fizično stisko človeka. Med »pohodi« po Primorski se je ta občutek v njem še okrepil, saj je lahko vsak dan sproti sešteval teptanje najosnovnejših človekovih pravic primorskih Slovencev. V duhovnem smislu je skušal s

svojim umetniškim jezikom z vsebino svojih del ljudem posredovati sporočilo, da je vsako trpljenje na koncu le okronano z zmago, zato se splača vztrajati kljub brezupnim razmeram. S tem se je Kralj brez besed povezal s primorskimi Slovenci, ki so, ne glede na svetovni nazor, videli samo enega sovražnika: fašizem. Sledovi uničevalne fašistične politike, ki je Italija ni nikoli priznala in se zanjo ni nikoli opravičila, so med primorskimi Slovenci še danes. Kralj je s svojim delom tudi sebe postavil v nevaren položaj in prav neverjetno se zdi, da se v vseh dolгих letih med obema vojnama in med drugo svetovno vojno ni zapletel v kake resnejše nevarnosti.

Leta 1934 je v cerkvi v Pevmi pri Gorici naslikal Mussolinija kot kačo oz. pošast. Fašistična oblast je podobno očito prezrla.

Kar nekajkrat je Kralj hudiču v podobi kače ali drugih odbijajočih plazilcev nataknil Mussolinijevo glavo. To dejstvo kaže na Kraljev izreden pogum pa tudi na veliko mero ironije, ki v posebnih življenjskih okoliščinah lahko dviguje samozavest in optimizem tlačenih in ponižanih. Kaže pa tudi na stopnjo »spoštovanja«, ki jo je umetnik namenil prvaku črnega terorja. Tak primer je tudi v cerkvi v Pevmi, kjer se človeško-živalska spaka z glavo fašističnega diktatorja ovija okrog zemeljske oble, na kateri stoji mogočna podoba nadangela Mihaela, ki s svojo hieratično postavo, z dolgo sulico v obliki križa v roki, jasno nakazuje, na katero stran se bo prevesila zmaga. Verjetno so ljudje to sprejemali s prikritim zadoščenjem, saj je

to pomenilo javno priznavanje nečloveške zlobe režima. Koliko so se oblasti zavedale teh »političnih« vložkov v cerkveno slikarstvo, ni znano. Gotovo bi o tem lahko kaj povedali takratni cerkveni upravitelji in domačini, ki so po pričevanjih vedno z zanimanjem in skrbjo spremljali cerkvene poslikave.

Povojno obdobje se v Kraljevem slikarstvu razlikuje od tistega v 20. in 30. letih ...

Povojni čas je v Jugoslavijo prinesel novo politično ureditev, v kateri se Kralj ni najbolje znašel. Izredno rad se je vračal na Primorsko, kjer je nastal povojni sklop poslikav. S posebnim veseljem in pripravljenostjo je zahajal tudi na drugo stran državne meje, med Slovence, ki so dokončno ostali pod Italijo. Sad teh vračanj so poslikave treh sakralnih objektov na Tržaškem in enega na Goriškem, kjer pa je načrtoval še nekaj poslikav, a mu je, žal, smrt iztrgala čopič iz rok.

Na Tržaškem Krasu je Kralj zapustil poslikave v Trebčah in na Pesku, v samem Trstu pa v kapeli šolskih sester. Na Goriškem je nastala veličastna poslikava župnijske cerkve v Štandrežu, v katerem se je po razmejitvi z načrtnim razlaščenjem zemlje izrazito slovenskega prebivalstva in naseljevanjem istrskih beguncev močno spremenila etnična sestava prebivalstva. V tem pasu se je znova pokazala daljnovidnost in zavednost slovenskih duhovnikov, ki so v slovenskih krajih zaupali poslikavo cerkva domačemu umetniku, čigar delo bo tudi v prihodnosti potrjevalo slovensko navzočnost na tem ozemlju.

Tako kot so se umirili razburkani časi, tako se je postopno umirjala tudi Kraljeva umetniška govorica. Slogovno in vsebinsko se Kralj, vsaj kar zadeva poslikave na italijanski strani, oddalji od čustveno pretresljivega, družbeno kritičnega in ironično obarvanega jezika. Pomembnejše mesto zavzame versko in liturgično dogajanje, ki oživlja in vodi posameznika skozi cerkveno leto in življenje. Seveda tudi pri tem ne manjka narodnostnih poudarkov, npr. upodobitev svetih bratov Cirila in Metoda, ki ostajata simbol trdne povezanosti vere z narodnostjo in nekakšna popotnica Slovincem zunaj matične domovine.

V zadnjem obdobju svojega ustvarjanja se je Tone Kralj ustalil pri prvinski ljudski umetnosti ...

Ljudska ustvarjalnost je bila Kralju položena že v zibelko. V svojih otroških letih se je z njo srečeval ob družinski rezbarski tradiciji in na splošno v umetniško rodovitni dolenski pokrajini. To dejstvo je zaznamovalo Kraljevo življenjsko in umetniško držo in v različnih obdobjih prihajalo bolj ali manj razločno na površje.

Čar ljudske domišljije in pristne, nepokvarjene in neizumetničene ustvarjalnosti je Kralju zagotavljal ves čas umetniškega delovanja nekakšen vokal, ki je po potrebi zadrževal umetnikove slogovne premike. Kot bi se umetnik želel na jesen svojega življenja znova zazreti v okolje, v katerem je začel spoznavati čarnost in neustavljivo privlačnost umetniškega ustvarjanja, se je v zadnjih delih slogovno in vsebinsko krepkeje približal ljudskemu prvinskemu občutju in se s tem znova poklonil in oddolžil svetu, ki ga je neizbrisno zaznamoval kot človeka in kot umetnika.

IVO ŽAJDELA

Tone Kralj verjetno po številu poslikanih cerkva tudi v svetovnem merilu nima pravega tekmeca.

Če pa pomislimo še na čas in razmere, v katerih je nastajala večina omenjenih del, je ta segment Kraljevega opusa naravnost osupljiv.